

Θεοδώρα Ιωαννίδου

Ενδείξεις ενδοκρητικών μετακινήσεων υπό την πρόνοια των Βενετικών Αρχών: Η περίπτωση του οικισμού «τῶν Τραχινιακῶν» στην Κάντανο Σελίνου

ABSTRACT

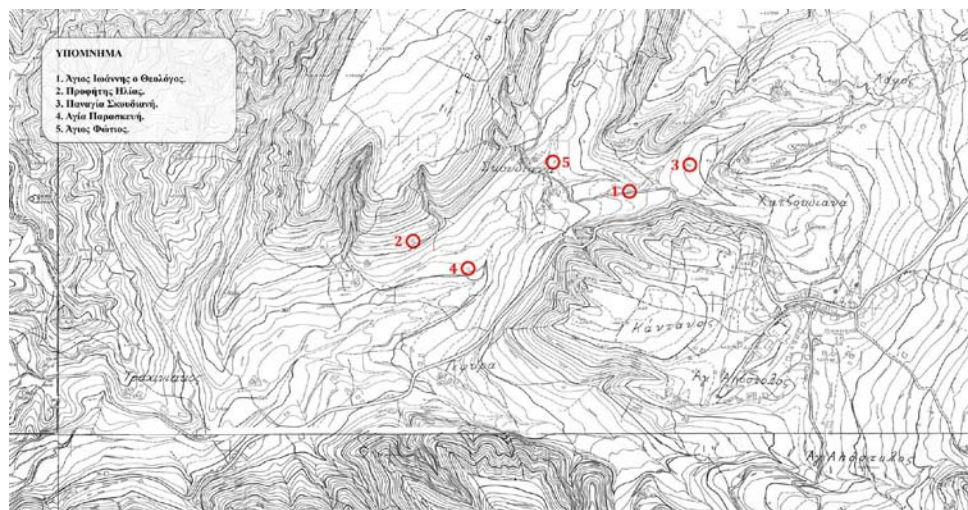
EVIDENCE OF MOVEMENTS WITHIN CRETE UNDER THE AUSPICES OF THE VENETIAN AUTHORITIES: THE CASE OF THE VILLAGE OF "TRACHINIAKŌN" IN KANDANOS, SELINON.

The founding of the Trachinoi family village, known today as "Trachiniákos", is placed, on the basis of the archaeological data (mainly provided by its surviving churches), around 1300 or at the beginning of the 14th century. The first church built after the establishment of the village is that of St. John the Divine (attributed to the workshop of the painter Pagoménos), the only one to be safely dated (to 1329) out of four, whose founding inscription mentions first among the donors the Trachinoi family ("γενεὰ τῶν Τραχινιανῶν"). The toponym of the settlement clearly indicates that this specific family moved to the area, while raising questions about their change of residence: where did they move from, and why did they choose this specific place?

The surviving and published sources are not particularly informative on the Trachinoi family, so such questions cannot be answered directly. However, some random references to members of the same family in published documents illuminate the situation by offering new data: most of the cases agree on the fact that at least a large portion of the Trachinoi family lived in the Mylopotamos area. The question examined here is whether this relocation was due to the implementation of a specific provision in the Treaty of Alexios Kallergis (in 1299), which served the interests of both the native population and the conquerors. The Venetians were creating the preconditions for their enemies to become their allies, and then spread these "legitimate" populations by bestowing estates, especially in areas where the risings had not yet been sufficiently suppressed; moreover, it is well known that for the most effective counter to these uprisings they relocated populations, depopulating whole villages at that time, as in the case of the Lassithi Plateau. Thus, Trachiniákos, and probably other settlements in the Kandanos area and elsewhere, are the results of this policy of "dispersion of legitimate populations". Moreover, this particular relationship that developed between the two sides is projected more or less discreetly in some local churches, indicating the inhabitants' pro-Venetian attitude, at least in the first stage of the founding of the new settlements.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Σέλινο, Οροπέδιο Καντάνου, ενδοκρητικές μετακινήσεις στην πρώιμη Βενετοκρατία, Τραχινιάκος, οικογένεια Τραχινίων, Συνθήκη Καλλεργίων (1299), Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος Τραχινιάκου Καντάνου, Ζωγράφος Ιωάννης Παγωμένος, κτητορική επιγραφή

Η παρούσα μελέτη αποτελεί ουσιαστικά μια κατάθεση προβληματισμών και παρατηρήσεων που προέκυψαν από μίαν άλλη έρευνα σχετική με τον ζωγράφο Παγωμένο και συγκεκριμένα με την

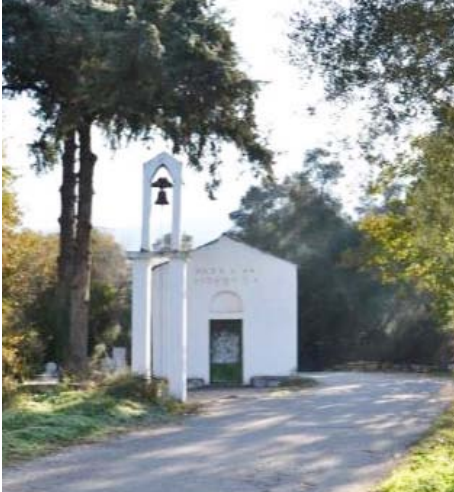
Χάρτης 4. Οι πέντε (5) μεσαιωνικοί ναοί της περιοχής του οικισμού Τραχινιακού Καντάνου, Επαρχίας Σελίνου.
(Στην θέση του οικισμού του Τραχινιακού αναγράφεται λανθασμένως «Σκουδιανά»).

Χάρτης 1. Οι 5 μεσαιωνικοί ναοί της περιοχής του οικισμού Τραχινιακού Καντάνου στην Επαρχία Σελίνου (στη θέση του οικισμού του Τραχινιακού αναγράφεται λανθασμένως «Σκουδιανά»). Χαρτογραφικό υπόβαθρο Γ.Υ.Σ., Τοπογραφικά Διαγράμματα, κλίμ. 1:5.000, υπ' αριθμ. 9414.6, 9414.8, 9415.5 και 9415.7.

αποδιδόμενη στο εργαστήριό του εκκλησία του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στον Τραχινιακό Καντάνου (Ιωαννίδου 2016). Παρατηρώντας την οικιστική διάρθρωση σε γειτονιές του Τραχινιακού και ευρύτερα του οροπεδίου της Καντάνου, όπως αυτή αποκρυσταλλώνεται σήμερα διά του πλήθους των σωζόμενων ναυδρίων της περιοχής, που έμειναν μοναδικοί ζωντανοί δείκτες της ανθρώπινης δραστηριότητας και της κοινωνικής ζωής της Βενετοκρατίας, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει αυξημένη δραστηριότητα ανέγερσης και τοιχογράφησης εκκλησιών κατά τον 14ο κυρίως αιώνα, με μια φθίνουσα πορεία μέσα στον 15ο που καταλήγει σε παύση μέσα στον 16ο αιώνα. Το γεγονός αυτό της οικιστικής ανάπτυξης στο Οροπέδιο Καντάνου κατά την πρώιμη Βενετοκρατία, αν και έχει ήδη παρατηρηθεί (Λασιθιωτάκης 1970, 135· Λασιθιωτάκης 1971, 123), δεν έχει ωστόσο αναλυθεί, τουλάχιστον επαρκώς, ως προς τις αιτίες που οδήγησαν στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να ψηλαφήσουμε την πορεία δημιουργίας ενός εκ των οικισμών της Καντάνου (μιας περιοχής με πλήθος διάσπαρτων οικισμών) του Τραχινιακού, συνδυάζοντας αρχαιολογικά τεκμήρια και ιστορικές αναφορές.

Ο Τραχινιακός βρίσκεται σε μια τοποθεσία γεμάτη χείμαρρους με πλουσιότατη βλάστηση, στοιχεία που χαρακτηρίζουν όλους τους οικισμούς πέριξ της Καντάνου, της πιο ευνοημένης από την άποψη των βροχοπτώσεων περιοχής σε όλη την Κρήτη. Η επιλογή της θέσης του οικισμού δίπλα σε ρέμα δεν είναι τυχαία, αφού αφθονία νερών δεν υπήρχε στο νησί, με αποτέλεσμα κάθε κοίτη, που ακόμη και περιστασιακά εμφάνιζε κάποια ροή, να έχει αξία ποταμού (Γάσπαρης 1997, 84, 105). Ο εν λόγω οικισμός αποτελεί ένα τυπικό παράδειγμα οικισμού της κρητικής υπαίθρου ως προς την οργάνωσή του χώρου του, κάτι που αντανάκλαται και στη χωροθέτηση των εκκλησιών του. Σε μια έκταση περίπου διακοσίων πενήντα (250) στρεμμάτων εντοπίζονται πέντε ναοί: ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, ο Προφήτης Ηλίας, η Παναγία Σκουδιανών, η Αγία Παρασκευή και ο Άγιος Φώτιος (Χάρτης 1). Από αυτούς με ακρίβεια χρονολογείται

Εικ. 1. Ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στον Τραχινιάκο Καντάνου. Άποψη από Δυτικά.

μόνον ο Αη-Γιάννης (1329), ο οποίος τυχαίνει να είναι και ο πρώτος ναός που κτίζεται στον οικισμό, ενώ οι υπόλοιποι έπονται χρονολογικά κατά τη σειρά με την οποία αναφέρονται.¹

Ο ναός του αγίου Ιωάννου Θεολόγου Τραχινιάκου (Εικ. 1) σύμφωνα με την κακώς διατηρημένη κτητορική επιγραφή του (Εικ. 2), ολοκληρώθηκε στις 4 Απριλίου του 1329, ημέρα πιθανόν Κυριακή. Η ανάγνωση των δύο διαδοχικών φάσεων της επιγραφής έχει ως εξής:²

Εικ. 2. Η κτητορική επιγραφή του ναού του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στον Τραχινιάκο Καντάνου.

¹ Ο ακριβής χρόνος ανέγερσής τους μας είναι άγνωστος, όμως εύκολα ανιχνεύσιμος, μια και την ιστορία των περισσότερων εκκλησιών αναλαμβάνει το εργαστήριο του Παγωμένου (με κύρια μέλη τον Ιωάννη Παγωμένο, τον γιο του Νικόλαο και τον Ιωακείμ), καθώς και ζωγράφοι υπό την επιρροή του. Ο αριθμός των ακριβώς χρονολογημένων και ενυπόγραφων ναών του εργαστηρίου είναι αρκετά μεγάλος (έντεκα εκκλησίες· βλ. Ιωαννίδου 2018, 343-344), ώστε είμαστε σε θέση να χρονολογούμε κατά προσέγγιση και τα αποδιδόμενα αχρονολόγητα έργα του. Έτσι, λοιπόν, ο Προφήτης Ηλίας πρέπει να ολοκληρώθηκε μεταξύ του 1340-50 (αναλυτική βιβλιογραφία με τις προτεινόμενες χρονολογήσεις βλ. Ιωαννίδου 2016, τ. Α', 52 & τ. Β', Παράρτημα, Κατάλογος έργων Παγωμένου, αρ. 23) και η Παναγία Σκουδιανών περί τα 1350 (Ιωαννίδου 2016, τ. Α', 51-52 & τ. Β', Παράρτημα, Κατάλογος έργων Παγωμένου, αρ. 24). Για την Αγία Παρασκευή διασώζεται μια παρενθετική αναφορά του Gerola (Gerola-Σπανάκης 1993, 342, αρ. 10), η οποία μνημονεύει το έτος 1362. Ωστόσο η πλήρης ανάγνωση της επιγραφής δεν υπάρχει στον τέταρτο τόμο του μνημειώδους έργου του Gerola (Gerola 1932) γεγονός που εγείρει ερωτηματικά, αν όχι αμφιβολίες, για την προαναφερθείσα σημείωση. Το πρόβλημα δεν βρίσκει οριστική λύση στην επανάγνωση της επιγραφής, καθώς σε μεγάλο μέρος της αυτή έχει πλέον φθαρεί. Παρ' όλα αυτά η ολοκλήρωση του ναού οπωσδήποτε έλαβε χώρα μετά το 1360 (Ιωαννίδου 2016, τ. Α', 52 & τ. Β', Παράρτημα, Κατάλογος έργων Παγωμένου, αρ. 34). Αιγυπτιακή παραμένει –τουλάχιστον για εμάς– η χρονολόγηση της εκκλησίας του Αγίου Φωτίου, ενός ναού με ιδιαίτερη κάτοψη, καθώς ο επιμήκης άξονας έχει προσανατολισμό Βορρά-Νότου (είσοδος στα νότια) και το Ιερό Βήμα καταλαμβάνει την βορειο-ανατολική γωνία διακρινόμενο μέσω κτιστού τέμπλου σχήματος «Γ», από το οποίο σήμερα σώζεται μόνο το ένα σκέλος και αυτό συμπληρωμένο. Η κόγχη του Ιερού δεν διαγράφεται εξωτερικά, αλλά είναι χωνευτή στο πάχος του τοίχου. Από τις κακώς διατηρημένες τοιχογραφίες συμπεραίνουμε ότι χρονολογείται οπωσδήποτε μετά τα μέσα του 14ου αιώνα, χωρίς να αποκλείουμε και τον 15ο. Σε κάθε περίπτωση αποτελεί την τελευταία μάλλον εκκλησία που χτίζεται στον οικισμό του Τραχινιάκου (Ιωαννίδου 2016, τ. Α', 52-53).

² Η πρώτη δημοσίευση της επιγραφής βρίσκεται στο μνημειώδες έργο του Gerola (Gerola 1932, 458, αρ. 33), όπου παρατίθεται ένα πρόχειρο «απόγραφο» της και ένας σύντομος σχολιασμός της. Δεν αποσαφηνίζονται εκεί οι δύο φάσεις της και το μνημείο χρονολογείται γενικά στα 1328-29. Νέα πρόταση χρονολόγησης, ωστόσο λανθασμένη, έγινε από τον Μαδεράκη (Μαδεράκης 1995, 384· Μαδεράκης 2000, 28· Μαδεράκης 2003, 32· Μαδεράκης 2008, 228), ο οποίος ανέγνωσε το από κτίσεως έτος 6832 αντί του ορθού 6837, με αποτέλεσμα να αναγάγει τη ζωγραφική του ναού στα 1323-24. Συμπληρωματικά στοιχεία σχετικά με την επιγραφή δημοσιεύει και το ζεύγος Τσουγκαράκη (Τσουγκαράκης-Αγγελομάτη 2004, 163, αρ. 179). Εντοπίζουν την αναφορά του μήνα και της ημέρας και την αποδίδουν στην παλαιότερη φάση, ωστόσο αυτή ανήκει στα γραφόμενα της νεότερης β' φάσης. Αναλυτικά περί της επιγραφής βλ. Ιωαννίδου 2016, 65-74· της ίδιας 2018, 333-337. Μια μικρή μνεία αυτής βλ. στο Ιωαννίδου 2016, 130.

Α΄ ΦΑΣΗ

1. + Άνακνεϊστή ο θηος · κε άγηος · ναος · του αγήου · κέ ενδόξου · αποστολ[ου εύαγγελιστοϋ έπιστηθ]ουου παρθενου · ειγαπειμεν[ου Ιω(άννου) του Θεωλογου δη[α] μο[χ]θου · κω [.5.] ε [.2.]
2. τον τρηον γενέόν τ(όν) Τράχληνη[.1;.]ανόν · το<v> Σηβρητηανόν · κ[ε των ...16...]ρχ[.2.]v Κονστα<v>τήνου [.3.]εοπ[.4.]ό[.1.]επα[.2.] Γεωργίου του Τρηποδη : Μηχαηλ
3. [.34.]δ[.23.][Τρη]ποδη λητ[.1.]σ[.11.]όση · τρ(υ) σ [.9.] του Σαληβαρα [.6.]
4. [...] ε[.5.]ο[.1.]μα[.8.] : B<A>ασηληου του [.3.]vεκασ[.5.]-
5. [...] [Τρη]ποδη · Νηκολαου του Τ[ρηποδ]η : Γεωργηου του σπηθε[.8;.]ο

Β΄ ΦΑΣΗ

1. + Άνακνεϊστή ο θηος · κε άγηος · ναος · του αγήου · κέ ενδόξου · αποστολ[ου εύαγγελιστοϋ έπιστηθ]ουου παρθενου · ειγαπειμεν[ου Ιω(άννου) του Θεωλογου δη[α] μο[χ]θου · κω [.5.] ε [.2.]
2. τον τρηον γενέόν τ(όν) Τράχληνη[.1;.]ανόν · το<v> Σηβρητηανόν · κ[ε των .10;.] + έτ(ος) ,ζϞλζ ενδηκτιον(ης) :- ετε\ληο/θη μνηη απρη
3. ληο δ\ημερα α΄

Την ανέγερση του ναού ανέλαβαν κατά τα γραφόμενα τρία γένη: Πρώτο αναφέρεται το γένος των Τραχινιανών και δεύτερο των Συβριτιανών. Το όνομα της τρίτης οικογένειας δεν σώζεται σήμερα στη γραπτή επιγραφή.³ Βέβαια στην αποπεράτωση του έργου συμμετείχαν και άλλοι κάτοικοι της περιοχής, όπως αποδεικνύεται μετά την αποσαφήνιση των δύο αλληλεπικαλυπτόμενων, ωστόσο περίπου σύγχρονων, φάσεων που απαρτίζουν την επιγραφή. Στην α΄ φάση, δηλαδή, η επιγραφή είναι πεντάστιχη τουλάχιστον στο βόρειο μισό της, ενώ στην β΄ φάση μετά τη μερική απαλοιφή της και συμπλήρωση νέων στοιχείων επί των απαλειφθέντων γραμμάτων καταλήγει δίστιχη, με εξαίρεση δύο λέξεις που σημειώνονται σε έναν τρίτο στίχο. Οι δύο φάσεις δεν απέχουν χρονικά η μία από την άλλη παρά μόνο λίγες

³ Σχετικά με την τρίτη οικογένεια θα μπορούσε να γίνει μια εύλογη υπόθεση ότι αυτή ταυτίζεται με κάποιον κλάδο της οικογένειας των Μουσούρων, μια και ο Gerola διακρίνει το οικόσημό τους σε ένα από τα 15 εντοιχισμένα σκυφία του ναού (Gerola 1932, 242, αρ. 278). Σήμερα λόγω των επάλληλων επιχρισμάτων αδυνατούμε να διακρίνουμε οτιδήποτε επί των πινακίων, άρα δεν μπορούμε να ελέγξουμε την πληροφορία. Εάν όμως ορθώς ταυτίζει ο Gerola το οικόσημο των Μουσούρων και εάν αυτό δεν αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη στο σκυφίο ως χάραγμα, δεν θα ήταν παράλογο να αναζητήσουμε τουλάχιστον την παρουσία της οικογένειας στην ευρύτερη περιοχή, αν όχι και τη συμβολή της στη διεκπεραίωση της συγκεκριμένης εκκλησίας, συμπληρώνοντας έτσι το κενό της τρίτης «γενεάς» που χάθηκε για πάντα από την κτητορική επιγραφή. Και στη γειτονική εκκλησία της Παναγίας Σκουδιανών υπήρχαν κατά τον Gerola στην πόρτα –άγνωστο πού ακριβώς εννοεί– δύο γραπτά οικόσημα της ίδιας οικογένειας (των Μουσούρων). Όταν ο Gerola τα κατέγραφε, σώζονταν πλέον μόνο κάποια απομεινάρια τους (Gerola 1932, 242, αρ. 276-7). Κατά την αυτοψία μας δεν τα εντοπίσαμε. Πιθανότατα να έχουν αποσβεσθεί οριστικώς. Κλάδοι της αρχοντικής οικογένειας των Μουσούρων φαίνεται ότι υπήρχαν άφθονοι στο Σέλινο. Για αυτούς μαρτυρούν κτητορικές επιγραφές εκκλησιών, όπως του Αγίου Γεωργίου στην Τρούλα (Gerola 1932, 441-443, αρ. 14), της Παναγίας στα Τζαγκαλαριανά Καντάνου (Gerola 1932, 455-456, αρ. 29), του Αγίου Γεωργίου στην Αγία Ειρήνη (Gerola 1932, 464-465, αρ. 44) και του Αγίου Γεωργίου στον Πρινέ (Gerola 1932, 465-466, αρ. 46), αλλά και ο ίδιος ο οικισμός τους στη γειτονική Κίσσαμο, τα λεγόμενα Μουσουριανιά (Σπανάκης 1991, 599).

ώρες, ή έστω κάποιες μέρες, και συντελέστηκαν συγχρόνως με την τοιχογράφηση του ναού. Το περιεχόμενο πλέον των δύο φάσεων της επιγραφής αποσαφηνίζεται, ενώ για πρώτη φορά γίνεται απόπειρα ανάγνωσης της απαλειφθείσης α΄ φάσης της επιγραφής, από την οποία αντλούμε ορισμένους από τους υπόλοιπους συνδρομητές του ναού. Πρόκειται για μέλη από τις οικογένειες Τρηπόδη και Σαληβαρά. Αγνοούμε τι μεσολάβησε και επήλθε αυτή η τροποποίηση, όμως εύλογα υποθέτουμε ότι προέκυψε ζήτημα μεταξύ των παραγγελιοδοτών. Η προτίμηση κάποιων οικογενειών και ταυτόχρονα η απόρριψη τελικώς από τη μνημόνευση ορισμένων προσώπων δε μπορεί παρά να υπακούει σε άγραφους κανόνες, που υφίστανται μεταξύ των μελών που συναπαρτίζουν έναν οικισμό, ο οποίος μάλιστα αποδεικνύεται (βλ. παρακάτω) ότι είναι νεοσύστατος. Μια υπόθεση εργασίας θα μπορούσε να είναι η εξής: τα τρία γένη, που σημειώνονται εξαρχής και φυσικά δεν απαλείφονται κατά τη β΄ φάση, πιθανόν σχετίζονται με τους ιδιοκτήτες γης της περιοχής, ενώ τα πρόσωπα που τελικά σβήνονται και στα οποία δεν περιλαμβάνεται κανένα μέλος εκ των τριών γενεών, ίσως να ταυτίζονται με τους βιλλάνους κατοίκους του χωριού, τη μνημόνευση των οποίων και απέκλεισαν για κάποιους λόγους οι «κοινωνικώς» ανώτεροί τους. Προς το παρόν ας συγκρατήσουμε από την κτητορική επιγραφή του αγίου Ιωάννου Τραχινιάκου τη μνημόνευση σε πρώτη θέση της γενιάς των Τραχινίων, από την οποία έλκει το όνομά του και ο οικισμός.⁴ Σημειωτέον ότι το οικωνύμιο του χωριού δεν αναφέρεται στην επιγραφή.

Για πρώτη φορά συναντάμε το όνομα του οικισμού στις πηγές στα 1577 στο έργο του Francesco Barozzi, *Descrittione dell'Isola di Creta*, όπου αναφέρεται ως *Traghiniaco* (Faure 1982, 100· Σπανάκης 1991, 771· Barozzi 2004, 285, 340, 497). Κατά τη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας (1580-1590) και στην περιγραφή ενός Ανωτύμου συγγραφέως (*Descrittione dell'Isola di Creta*) συμπεριλαμβάνεται και πάλι ο οικισμός με παραφθαρμένο όμως όνομα, πιθανόν λόγω της άγνοιας του συγγραφέα, ως *Tragimacho* (Faure 1982, 100). Το 1583 αναφέρεται δις, με διαφορετική ορθογραφία κάθε φορά, από τον Pietro Castrolilaca (Πέτρο Καστροφύλακα), στο έργο του *Descrizione del Regno di Candia*: ως *Traghign(i)aco* και *Trachign(i)aco* (Faure 1982, 100· Σπανάκης 1991, 771). Από τον ίδιο μαθαίνουμε ακόμη ότι ο οικισμός περιελάμβανε τότε (στα 1583) 237 κατοίκους (Σπανάκης 1974, 379· Σπανάκης 1991, 771). Πριν από τα μέσα του επόμενου αιώνα, στα 1630, ο οικισμός αναφέρεται από τον μηχανικό Francesco Basilicata, ως *Trichiniaco* (Σπανάκης 1969, 136· Σπανάκης 1991, 771), σε μian αναλυτική και πρωτότυπη έκθεσή του περί Κρήτης,⁵ την οποία υπέβαλε στον στρατιωτικό διοικητή της νήσου εν όψει της επαπειλούμενης κατάληψής της από τους Τούρκους. Δεκατέσσερα χρόνια μετά (στα 1644) ο Antonio Trivan στο *Χρονικό* του: *Racconto di tutte le cose del Regno di Candia*, μνημονεύει μεταξύ άλλων και τον *Traghignaco* (Faure 1982, 100)· αυτή πρέπει να είναι και

⁴ Ένα αντίστοιχο παράδειγμα συναντάμε στη Δρύμισκο Επαρχίας Αγίου Βασιλείου, όπου υφίσταται οικισμός Μελισσιναϊκός στη θέση όπου η ομώνυμη οικογένεια (του Γεωργίου Μελισσηνού) σύμφωνα με τη σωζόμενη κτητορική επιγραφή οικοδόμησε τον ναό της Παναγίας Λαμψηνής (1317/18) (Spatharakis 2015, 54, 68· Μοάτσος (1974), 216). Σε αυτές τις δύο περιπτώσεις (του Τραχινιάκου και του Μελισσιναϊκού) έχουμε την ευτυχή συγκυρία να τεκμαίρεται και επιγραφικά η παρουσία εκείνου του γένους από το οποίο έλκει το όνομά του ο οικισμός.

⁵ Ο πλήρης τίτλος έχει ως εξής: *Relatione di tutto il Regno di Candia, nella quale si descrivono tutte le sue citta, fortezze, castelli, ville, monti, champagne, spiagge, fiumi principali, cavalleria, fanteria, antichita, munizioni, vittovaglie et armare delle galee. Con il modo della sua difesa et alter cose notabili* (Σπανάκης 1969, ια΄-ιβ΄).

η τελευταία αναφορά του οικισμού σε πηγές που γράφτηκαν κατά τη διάρκεια της όψιμης Βενετοκρατίας. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας το χωριό δεν μετονομάσθηκε (ειδάλλως θα διετηρείτο και σήμερα η πιθανή νεότερη μετονομασία του).⁶ Την πρωιμότερη μνεία του οικισμού επί Τουρκοκρατίας διασώζει ο Άγγλος περιηγητής Robert Pashley κατά την παράθεση πληροφοριών από την αιγυπτιακή απογραφή (1834): *Trakiniakos* (Pashley 1837, 309· Σπανάκης 1991, 771). Ακολουθούν οι απογραφές του 1881 και του 1900 (Σπανάκης 1991, 771), στις οποίες διαμορφώνεται η ορθογραφία του ονόματος *Τραχινιάκος*, όπως αυτή διασώζεται μέχρι σήμερα.

Παρόλο που ο οικισμός αναφέρεται για πρώτη φορά σε μιαν αρκετά όψιμη πηγή,⁷ η δημιουργία του ανάγεται κατά τη γνώμη μας σε χρόνους όχι πολύ μακριά από την ίδρυση της πρώτης εκκλησίας του οικισμού (στα 1329) και φυσικά πριν από αυτήν, στις αρχές δηλαδή του 14ου αιώνα, ή ίσως και νωρίτερα στα τέλη του 13ου αιώνα.⁸ Τότε θεωρούμε ότι εγκαταστάθηκε και η οικογένεια των Τραχινίων στην περιοχή. Όντες οι Τραχινιοί οι πρώτοι οικιστές –«συνοικήσαντες κωμηδόν», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Σπανάκης– εύλογο ήταν να προσδιορίζεται ο οικισμός τους με το όνομα της γενιάς τους (Σπανάκης 1974, 202· Σπανάκης 1991, 771). Η ονομασία του Τραχινιάκου, λοιπόν, ανήκει σε εκείνη την κατηγορία των τοπωνυμίων που σχετίζονται με την εγκατάσταση οικογενειών σε μια περιοχή σε χρόνους προγενέστερους (Ανδρουλιδάκης 2000, 26). Προφανώς η οικογένεια που θα «επιλεγεί» προκειμένου να ονοματοδοτήσει έναν οικισμό ή που θα διεκδικήσει το προνόμιο της ονοματοδοσίας θα είναι εκείνη με την πιο ισχυρή οικονομική-περιουσιακή παρουσία στην περιοχή, τουτέστιν με την μεγαλύτερη έκταση κτημάτων. Το όνομα, λοιπόν, του οικισμού περιγράφει σε ποιον ανήκει η πλειοψηφία της ωφέλιμης γης στην περιοχή ή στο «κτήμα» του συγκεκριμένου οικισμού.⁹

⁶ Και μπορεί μεν κατά την Τουρκοκρατία το χωριό να μην μετονομάσθηκε, όμως δημιουργήθηκαν τόσο ασφυκτικές για τους χριστιανούς συνθήκες, ειδικά στο Σέλινο, που οδήγησαν κάποια μέλη εκ της οικογενείας των Τραχινίων να μετοικήσουν σε ορεινή, ερημική περιοχή της Κισσάμου κοντά στα Παλαιά Ρούματα, η οποία και έλαβε έκτοτε το όνομα «Τραχινός», τοπωνύμιο που σώζεται μέχρι σήμερα. Περισσότερα περί αυτού βλ. στον Ι. Παναγιωτάκη 1957, «Ο Τραχινός», *Κρητική Εστία*, τ. 70 (1957), 10-11.

⁷ Θα περίμενε κανείς ο οικισμός να συμπεριλαμβάνεται στο *Κατάστιχο* των Χανίων των ετών 1314-1396, οπότε και υφίστατο σίγουρα το χωριό. Ωστόσο η απουσία του από το συγκεκριμένο *Κατάστιχο* δεν πρέπει να μας ξενίζει αφού σε αυτό δεν εξαντλείται το σύνολο των τοπωνυμίων της περιοχής· πάντως περιλαμβάνεται μάλλον το μεγαλύτερο μέρος τους. Σε κάθε περίπτωση δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πώς στο *Κατάστιχο* καταχωρίζονται εκείνοι οι τόποι όπου στα χρόνια αυτά συντελείται μεταβολή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των φέουδών τους (βλ. Γάσπαρης 2008, 18). Ίσως η μη καταχώριση του οικισμού του Τραχινιάκου στο *Κατάστιχο* να συνιστά και ένα *terminus ante quem* για την ίδρυσή του.

⁸ Ο Τσουγκαράκης (Τσουγκαράκης 1991, 617) κατατάσσει τον Τραχινιάκο στον κατάλογο των οικισμών που ανάγουν την ίδρυσή τους πριν από τη Βενετοκρατία ή, αν όχι κατά την Β' Βυζαντινή περίοδο, τουλάχιστον έναν αιώνα πριν την πρώτη γραπτή αναφορά του οικισμού (1329), δηλαδή στις αρχές του 13ου αιώνα. Βέβαια στην κτητορική επιγραφή του ναού δεν αναφέρεται το όνομα του οικισμού, όπως αφήνει ο ίδιος να εννοηθεί –ειδάλλως αυτή θα ήταν και η πρώτη ιστορική αναφορά του και όχι η *Περιγραφή* του Barozzi στα 1577– αλλά το όνομα της γενεάς των *Τραχινιανών* που έκτισαν μεταξύ άλλων τον ναό. Η ίδρυση λοιπόν του οικισμού με τα δεδομένα που μέχρι σήμερα διαθέτουμε δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, ωστόσο δεν νομίζουμε ότι απέχει χρονολογικά πολύ από την ίδρυση της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννου (το πολύ μια γενιά).

⁹ Συντακτικώς το οικονύμιο *τῶν Τραχινιάκων* συνιστά μια γενική κτητική σε πληθυντικό αριθμό, η οποία συν τα χρόνω και με δεδομένο ότι στην ντοπιολαλιά του νησιού απαλείφεται το τελικό -ν κατέληξε σε ονομαστική γένους αρσενικού ο *Τραχινιάκος* (Ανδριανάκης 2014, 59, σημ. 1, όπου αναφέρονται και άλλα παραδείγματα). Η αλλαγή της πτώσης και του αριθμού του τοπωνυμίου είχε ήδη συντελεστεί στην περίπτωση μας κατά τον 19ο αιώνα, αφού η πρώτη φορά που το χωριό καταγράφεται με το τελικό -ς (άρα όχι σε γενική πληθυντικού) είναι στην απογραφή του 1834 (βλ. παραπάνω).

Από πού όμως μετοίκησαν αυτοί για να συστήσουν έναν καινούριο οικισμό, ποιοι παράγοντες συνετέλεσαν σε αυτή τη μετοίκηση και γιατί επελέγη η συγκεκριμένη περιοχή; Οι σωζόμενες και δημοσιευμένες πηγές δεν είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικές σχετικά με το γένος των Τραχινών ώστε να απαντήσουν ευθέως στα παραπάνω ερωτήματα. Ωστόσο κάποιες τυχαίες αναφορές μελών του γένους αυτού σε γνωστά έγγραφα διαφωτίζουν την κατάσταση, προσφέροντας νέα δεδομένα:¹⁰

Στο *Κατάστιχο* του Σεξτερίου του Dorsoduro περιέχεται έγγραφο (Γάσπαρης 2004, Α, 309 [LXVI]) που συνετάγη τον Οκτώβριο του 1239 και αφορά καταχώριση *άγραφων* βιλλάνων¹¹ σε φέουδο εντός της σημερινής Επαρχίας Μονοφατσίου (στο φέουδο ανήκει μέρος των χωριών Δωράκι, Πύργος και τμήμα του κάστρου του Bonifacio¹²), όπου αναφέρεται:

«Recepit unum villanum nomine Michali Ieracaropulo fratrem Georgii Ieracaropulo, parici quondam Laurencii Natale, salva omnium racione, demensemadii, indicione XIIIa. Et preterea recepit unum alium puerum nomine Michali filium Migia bastardum de Trachino quondam, salva racione omnium, et hec consenciente Iohanne de Canale duca Crete et suo consilio de mense octubris, indicione XIIIa»

Γάσπαρης 2004, Β, 485 (910).

Από τη συγκεκριμένη πηγή λαμβάνουμε γνώση για την ύπαρξη ενός Μιχάλη που, ενώ φέρεται ως γιος του Migia, στην πραγματικότητα είναι νόθος γιος ενός Τραχινού. Η συγκεκριμένη αναφορά είναι η πρωιμότερη –γνωστή σε εμάς– σχετική με την οικογένεια των Τραχινών που εντοπίσαμε εντός Κρήτης. Επειδή όμως το συγκεκριμένο πρόσωπο είναι άγραφος βιλλάνος, που σημαίνει ότι τοποθετείται όπου το δημόσιο κρίνει πως υπάρχουν ανάγκες, είμαστε επιφυλακτικοί για το αν ταυτίζονται ο τόπος του φέουδου στο οποίο κλήθηκε να εργαστεί με τον τόπο καταγωγής του. Ένας λόγος παραπάνω που αποδυναμώνει περισσότερο την πληροφορία περί Τραχινών στο Μονοφάτσι είναι το γεγονός ότι ο Μιχάλης είναι νόθος, άρα ο πραγματικός του πατέρας (Τραχινός) πιθανόν να βρίσκεται αλλού ή να προέρχεται από αλλού.

Πιο διαφωτιστικές φαίνεται να είναι οι πληροφορίες ενός εγγράφου της 3ης Ιουνίου του 1268 (Τσιρπανλής 1967, 73). Το έγγραφο συντάχσαν οι Βενετικές Αρχές της Κρήτης και περιλαμβάνει έναν ονομαστικό κατάλογο με 130 Έλληνες κληρικούς πάνω στους οποίους ο Λατίνος Αρχιεπίσκοπος του νησιού είχε απόλυτη δικαιοδοσία, εκκλησιαστική και κοσμική (Τσιρπανλής 1967, 71, 86).¹³ Ανάμεσα λοιπόν σε αυτούς τους κληρικούς μνημονεύεται και ένας Τραχινός

¹⁰ Σημειώνουμε εδώ απλώς ότι δεν έχουμε εξαντλήσει τις διαθέσιμες πηγές της περιόδου για την παρούσα έρευνα.

¹¹ Έτσι χαρακτηρίζεται ο βιλλάνος που δεν ανήκει προσωρινά σε κάποιον κύριο (Γάσπαρης 1997, 41, 70). Η δε τοποθέτησή του σε κάποιο φέουδο βρίσκεται στην επιλογή του δημοσίου (ό.π., 64, 71).

¹² Ανάλυση της κτηματικής μερίδας του συγκεκριμένου φέουδου βλ. στο Γάσπαρης 2004, Α, 309.

¹³ Πρόκειται για μια ιδιαίτερη τάξη ορθοδόξων κληρικών, όχι απαραίτητα ουνιτών (Τσιρπανλής 1967, 70-71), που ήταν ενεργή καθ' όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας (αρχής γενομένης το 1266 με τον πάπα Κλήμη Δ΄) και περιελάμβανε 130 ιερείς –σε περίπτωση μη συμπληρώσεως του αριθμού συνυπολογίζονταν και τα παιδιά τους– κυρίως από την περιοχή του Χάνδακα και των περιχώρων του, χωρίς να απουσιάζουν περιπτώσεις και πιο απομακρυσμένων χωριών. Υπό το ίδιο καθεστώς των 130 ιερέων υπήγοντο αυτόματα όσοι Έλληνες κληρικοί ήταν περαστικοί από την Κρήτη και προέρχονταν από άλλα μέρη, με εξαίρεση όμως τους Κυπρίους (Τσιρπανλής 1967, 45-46, 56-57, 72). Ο πρώτος ονομαστικός κατάλογος των 130 συντάχθηκε στα 1268 (ό.π., 48). Ας σημειώσουμε εδώ ότι η επιλογή και ο διορισμός των προσώπων αυτών γίνονταν από τη Βενετία (ό.π., 72). Η κυριότερη από τις υποχρεώσεις που είχαν οι συγκεκριμένοι ιερείς ήταν

Κυριάκος, ιερέας, με τον γιο του, που ζει στο χωριό Άγιος Ιωάννης Μυλοποτάμου (Τσιρπανλής 1967, 76). Συγκεκριμένα και στους στίχους 53-54 του εγγράφου αναφέρεται:

«/53 ... *para Chiriacho Trachino, quis tat ad Sanctum Johannem* /54 [*vo*] [*Milopotamo, eius filius, clericus* ...»

Τσιρπανλής 1967, 89· Τσιρπανλής 1985, 144, έγγραφο 7.

Το διάστημα κατά το οποίο ο ιερέας Κυριάκος Τραχινός παρέμεινε σε αυτό το καθεστώς των 130 δεν το γνωρίζουμε, όμως ο επόμενος σωζόμενος κατάλογος του 1323 (Τσιρπανλής 1967, 77 κ.ε.) δεν τον συμπεριλαμβάνει (και πολύ πιθανόν είναι αυτός να είχε εν τω μεταξύ αποβιώσει).

Ένα ακόμη έγγραφο από το οποίο έμμεσα αντλούμε πληροφορίες για τους Τραχινούς είναι οι συνοδεύοντες τη Συνθήκη του Αλεξίου Καλλέργη κατάλογοι, Συνθήκη που υπεγράφη στα 1299: οι κατάλογοι περιλαμβάνουν Κρήτες που απελευθερώθηκαν από τη δουλοπαροικία γενόμενοι «φράγκοι» ως αποτέλεσμα της εφαρμογής κάποιων διατάξεων της Συνθήκης (Μέρτζιος 1949, 263). Μεταξύ των απελεύθερων περιλαμβάνονται και πολλά μέλη της οικογένειας των Τραχινών: οι Μιχαήλ, Νικήτας και Βασίλειος, προερχόμενοι από την Επισκοπή Μυλοποτάμου (στο *ίδιο*, 276, αρ. 34-35 και 277, αρ. 67) –ή προερχόμενοι εκ των ορίων της επισκοπής Μυλοποτάμου (;)– κάποιος Λέος (στο *ίδιο*, 284), καθώς και ένας ιερέας Ιωάννης (στο *ίδιο*, 287, αρ. 2), ο οποίος ήδη και πριν από την υπογραφή της Συνθήκης δεν βρισκόταν, όπως και πολλοί άλλοι παπάδες, σε καθεστώς δουλοπαροικίας. Για τους δύο τελευταίους δεν γνωρίζουμε τον τόπο προέλευσής τους.

Είναι λογικό έπειτα από τα παραπάνω να υποστηρίξουμε βάσιμα την προέλευση του γένους των Τραχινών, ή έστω μιας ικανής μερίδας αυτών, από την ευρύτερη περιοχή του Μυλοποτάμου. Για κάποιο λόγο οι Τραχινοί, αν όχι όλοι σίγουρα κάποιοι κλάδοι της οικογενείας, μετοίκησαν στην Κάντανο, συστήνοντας τον γνωστό οικισμό του Τραχινιάκου. Στο πλαίσιο, βέβαια, ενός οργανωμένου και ελεγχόμενου κράτους, μια τέτοια μετοίκηση δεν μπορούσε παρά να είναι κατευθυνόμενη από αυτό. Πολλά μπορεί να υποθέσει κανείς, έχοντας όμως πάντοτε κατά νου πως σύσταση νέου οικισμού είναι αδύνατη δίχως τη γνώση, την εποπτεία και προφανώς τη βούληση ή και την παρότρυνση της Πολιτείας.

Αναζητώντας τους παράγοντες που θα ευνοούσαν μια τέτοια μετοίκηση βρήκαμε μian εύλογη απάντηση στη Συνθήκη του 1299, που τερματίζει την επανάσταση των Καλλέργηδων, της οποίας αφετηρία υπήρξε η περιοχή του Μυλοποτάμου. Σε μία

ο ετήσιος φόρος ύψους 6 γροσιών, τον οποίον αποπλήρωναν σε δύο δόσεις (Τσιρπανλής 1967, 46-47· Τσιρπανλής 1985, 38). Ουσιαστικά, η ιδιαίτερη αυτή τάξη δημιουργήθηκε σε μια προσπάθεια να τεθούν όρια ανάμεσα στην Πολιτεία και την Εκκλησία, καθώς η μία εξουσία θεωρούσε ότι η άλλη επεμβαίνει στα όριά της, ενώ ως προϊόν αυτής της διαμάχης προέκυψε μια σχετική αυτονομία στην Ορθόδοξη Εκκλησία (Τσιρπανλής 1967, 60-61). Η Βενετία δηλαδή προκειμένου να περιορίσει τη δικαιοδοσία του Λατίνου Αρχιεπισκόπου, προτιμούσε να παραχωρεί δικαιώματα και αρμοδιότητες στους ορθοδόξους (Τσιρπανλής 1967, 61-62). Έτσι φρόντιζε ώστε να μην αναλαμβάνουν ποτέ ανώτερα εκκλησιαστικά αξιώματα οι 130 άμεσα εξαρτημένοι από τον Λατίνο Αρχιεπίσκοπο ιερείς, ενώ αν κάποιους από αυτούς τους έκρινε αξίους και ικανούς, αυτομάτως τους αντικαθιστούσε και τους τοποθετούσε στη νέα τους θέση (π.χ. πρωτοπαπάδες), αποφεύγοντας την ανεπιθύμητη επιρροή της Λατινικής Εκκλησίας (Τσιρπανλής 1967, 62).

διάταξή της ορίζεται πως η Βενετία θα παραχωρήσει στον Καλλέργη φέουδο έκτασης μιας *καβαλλαρίας* στις περιοχές Σελίνου, ή Κισσάμου, με σκοπό αυτή να χαριστεί από τον Καλλέργη σε ανθρώπους «δικούς του», που τον στήριξαν στην επανάσταση, οι οποίοι στο εξής, όπως άλλωστε και ο ίδιος ο πρωτεργάτης Αλέξιος, θα διέκιντο ευνοϊκώς προς τους κατακτητές (Ξανθουδίδης 1902, 306-307, σημ. 4· Μέρτζιος 1949, 267· Γάσπαρης 2008, 27).

	<i>Item damus et</i>	<i>Επίσης, σου δίδωμε</i>
70	<i>concedimus tibi milicias duas pro eo precio quo fuerint estimate, unam quarum possis accipere in Hissamo vel in Arnacum hac condicione quod tu</i>	<i>και σου παραχωρούμε δύο καβαλλαρίες, στην τιμή εκείνη στην οποίαν έχουν αποτιμηθεί, τη μία εκ των οποίων μπορείς να αποδεχθείς στην Κίσαμο, ή στα Ορεινά [=Σέλινο], υπό τη συνθήκη να μπορείς εσύ</i>
75	<i>possis eam dare cuicumque uolueris ex rebellibus non reservando ex ea aliquid in te nec pro tuis heredibus, et alteram possis accipere quamcumque uolueris a scalis de Priangolis citra versis levantem.</i>	<i>να την παραχωρήσεις σε όποιον θα ήθελες εκ των επαναστατών, μη διατηρώντας εσύ, ή οι απόγονοί σου, κάτι εξ αυτής, ενώ την άλλη μπορείς να τη λάβεις οπουδήποτε θελήσεις [στην περιοχή] από τη σκάλα των Περιαγγώνων και προς ανατολάς¹⁴</i>

Μέρτζιος 1949, 267.

Λογικό είναι, κάποιои τουλάχιστον από τους συνεργάτες του Καλλέργη που επελέγησαν γι' αυτή τη μοιρασιά, να έχουν τον ίδιο, ή κοντινό, τόπο προέλευσης με αυτόν. Έτσι οι Τραχινοί, επίσης Μυλοποταμίτες σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις, δεν αποκλείεται να έλαβαν το μερίδιό τους στο Σέλινο, ένδειξη δε περί αυτού συνιστά ο ομώνυμος οικισμός (Χάρτης 2). Με αυτή την τακτική οι Βενετοί «διέσπειραν» τους

Χάρτης 2. Σχηματικό διάγραμμα της μετακίνησης των Τραχινών από τον Μυλοπόταμο στην Κάντανο (Χαρτογραφικό υπόβαθρο: Google Earth).

¹⁴ Σε δική μας νεοελληνική μετάφραση.

καινούριους συμμάχους τους πληθυσμούς, δηλαδή φιλοβενετικούς, σε περιοχές που πάντοτε αποτελούσαν επαναστατικά κέντρα.

Οι αναφερόμενοι, λοιπόν, στη Συνθήκη απελεύθεροι από το γένος των Τραχινών, θα φρόντισαν σίγουρα για τη βελτίωση της τύχης τους. Ως αντιστάθμισμα στην υπόσχεση πίστεώς τους προς τη Βενετία θα πέτυχαν την αναβάθμιση του κοινωνικού τους status και την παραχώρηση γης για μια επανεκκίνηση της ζωής τους υπό νέες πλέον συνθήκες. Η δημιουργία του οικισμού, καθώς και ο χρόνος κατά τον οποίο θα εφαρμόστηκε η Συνθήκη, φαίνεται να συμπίπτουν κατά το μάλλον ή ήττον.

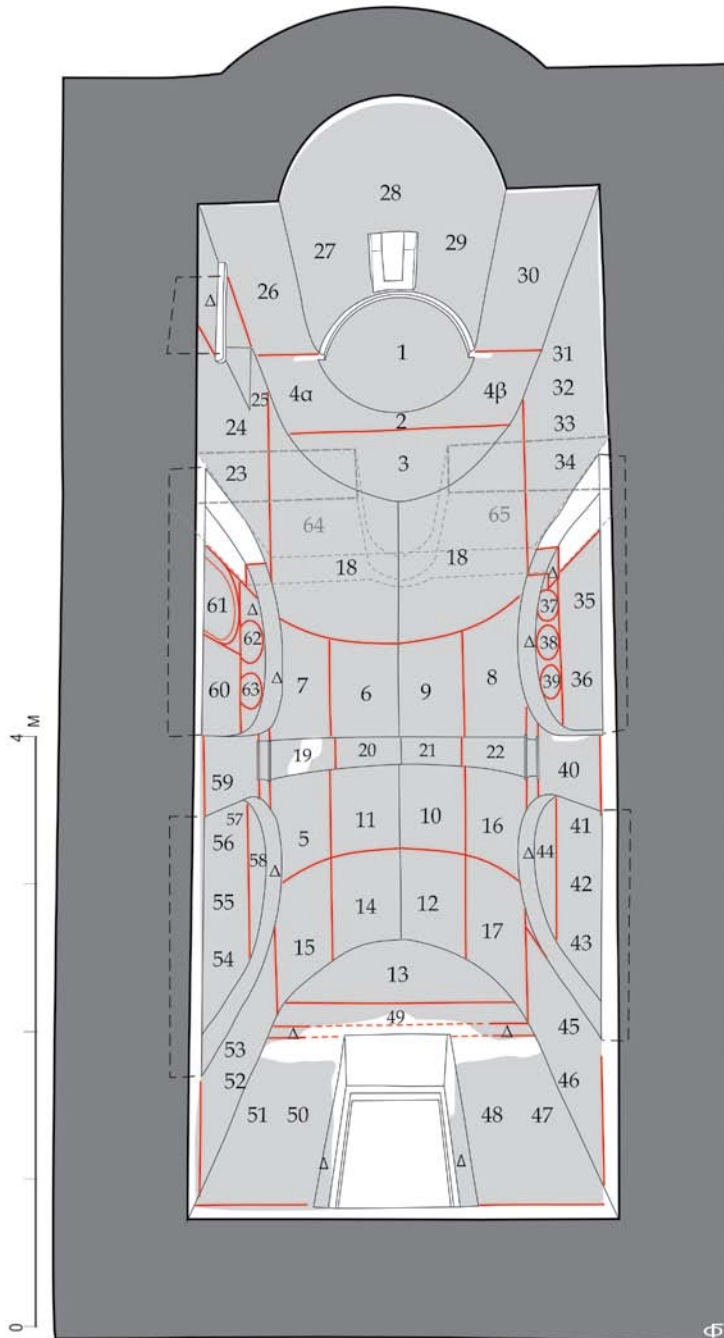
Αν αναλογιστεί κανείς τον απαιτούμενο από τη σχολαστική βενετική διοίκηση χρόνο εφαρμογής των διατάξεων της Συνθήκης του 1299 και προσθέσει σε αυτόν τα χρόνια που μεσολάβησαν για τη μετακίνηση, εγκατάσταση και πλήρη προσαρμογή των οικογενειών με την ανάπτυξη των απαραίτητων γεωργοκτηνοτροφικών προϋποθέσεων και δραστηριοτήτων για την εξασφάλιση των «προς το ζην» αγαθών, αλλά και τον αναγκαίο χρόνο που απαιτήθηκε για τη συσώρευση κάποιου κεφαλαίου, που μέρος του θα προοριζόταν για την ανοικοδόμηση της εκκλησίας του Αϊ-Γιάννη, τότε δεν ξενίζει το γεγονός ότι αυτή η πρώτη εκκλησία του νεοσύστατου οικισμού τελειώνει μόλις τριάντα χρόνια μετά την υπογραφή της Συνθήκης.

Επί πλέον στοιχεία που ενισχύουν τον παραπάνω συλλογισμό της μετοίκησης των Τραχινών στο πλαίσιο της Συνθήκης Καλλέργη είναι τα εξής: η ίδια η αφιέρωση της συγκεκριμένης εκκλησίας στον άγιο Ιωάννη θα μπορούσε να συνδεθεί και με τον τόπο προέλευσης των Τραχινών –αν πράγματι είναι αυτός σύμφωνα με την πληροφορία του εγγράφου του 1268– τον ομώνυμο οικισμό του Αγίου Ιωάννου Μυλοποτάμου, λειτουργώντας έτσι ως σημείο αναφοράς της πρότερης καταγωγής της οικογένειας.¹⁵ Σε περίπτωση που δεν θα ίσχυε η υπόθεση αυτή η αφιέρωση πιθανότατα θα μπορούσε να σχετίζεται και με την επιθυμία κάποιου εκ των μετοίκων της οικογένειας των Τραχινών, εν προκειμένω του αναφερόμενου στους συνοδευόντες καταλόγους απελευθέρων της Συνθήκης του 1299 Ιωάννου Τραχινού, ιερέως.

Όμως η πιο ισχυρή ένδειξη, σχεδόν διακήρυξη, του φιλοβενετικού αισθήματος, που διακατείχε τους δωρητές και τα μέλη της κοινότητας και της ενορίας του Αγίου Ιωάννη Τραχινιάκου βρίσκεται μέσα στο ίδιο το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού (Εικ. 3, αρ. 37-39, 62): στα ανατολικά τυφλά αψιδώματα (Εικ. 4-5) απεικονίζονται εντός μεταλλίων τα τέσσερα σύμβολα των Ευαγγελιστών χωρίς αυτά να συνδέονται με κάποια ευρύτερη αποκαλυπτική σκηνή, πράγμα όχι σύνηθες στην κρητική ζωγραφική.¹⁶ Η έμφαση και

¹⁵ Αν και το χωριό αυτό του Μυλοποτάμου μάλλον θα έλαβε την ονομασία του από ναό αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο (Γιαπιτσόγλου 2011, 10) και όχι στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο (αν και μόνον η απλή ηχητική παραλληλία θα συνιστούσε ένα σημείο αναφοράς).

¹⁶ Εκτός από την περίπτωση του Τραχινιάκου συναντούμε τα ευαγγελικά σύμβολα εντός μεταλλίων πάντοτε και εκτός αποκαλυπτικής σκηνής και σε ένα ακόμη έργο (ανυπόγραφο επίσης) του εργαστηρίου του Παγωμένου, αυτό του ναού του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στους Κοπετούς Σελίνου, αυτή τη φορά εντός του Ιερού Βήματος, σε μια ξεχωριστή ζώνη μεταλλίων, ανάμεσα στον Χριστό Φωτοδότη του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης και στους Συλλειτουργούντες ιεράρχες, όπου αυτά εναλλάσσονται με εξαπτέρυγα (Μαδερράκης 2003, 86). Ίσως δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο

Εικ. 3. Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στον Τραχινιάκο Καντάνου (σχέδιο: Γ. Φουστέρης).

1. Θεοτόκος η Ελεούσα με τον Χριστό σε μετάλλιο, 2. Άγιον Μανδήλιον, 3. Φιλοξενία του Αβραάμ, 4. Ευαγγελισμός: α. Γαβριήλ β. Θεοτόκος,
5. Γέννηση, 6. Υπαπαντή, 7. Βάπτιση, 8. Μεταμόρφωση, 9. Έγερση του Λαζάρου, 10. Βαΐοφόρος, 11. Προδοσία, 12. Χριστός Ελκόμενος επί Σταυρού, 13. Σταύρωση, 14. Επιτάφιος Θρήνος, 15. Λίθος, 16. Ανάσταση, 17. Χαίρε των Μυροφόρων, 18. Ανάληψη, 19. Προφήτης Ησαΐας, 20. Προφήτης Σολομών, 21. Προφήτης Δαυίδ, 22. Προφήτης Δανιήλ, 23. Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων, 24. Άγιος Νικόλαος, 25. Άγιος Βλάσιος, 26. Άγιος Στέφανος ο πρωτομάρτυς, 27. Άγιος Βασίλειος, 28. Μελισμός, 29. Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, 30. Άγιος Ρωμανός ο Μελωδός, 31. Άγιος Αθανάσιος, 32. Άγιος Κύριλλος Κρήτης, 33. Άγιος Λέων Κατάνης, 34. Ιεράρχης Επίσκοπος, 35. Αρχάγγελος Μιχαήλ, 36. Άγιος Μάμας, 37. Αετός (Σύμβολο Ευαγγελιστή Ιωάννη), 38.

Λέων (Σύμβολο Ευαγγελιστή Μάρκου), 39. Βους (Σύμβολο Ευαγγελιστή Λουκά), 40. Άγιος Νικήτας, 41. Άγιος Προκόπιος, 42. Άγιος Κωνσταντίνος, 43. Αγία Ελένη, 44. Αγία Σοφία, 45. Αγία Κυριακή, 46. Αγία Παρασκευή, 47. Αγία Φωτεινή (;), 48. Αγία Μαρίνα, 49. Κτητορική επιγραφή, 50. Αγία Ειρήνη, 51. Αγία Βαρβάρα (;), 52. Άγιος Ονούφριος, 53. Άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης, 54. Άγιος Θεόδωρος έφιππος δρακοντοκτόνος, 55. Άγιος Γεώργιος έφιππος δρακοντοκτόνος, 56. Άγιος Δημήτριος έφιππος δρακοντοκτόνος, 57. Επιγραφή Τραχινούδαινας, 58. Αρχάγγελος Ραφαήλ, 59. Άγιος Παντελεήμων, 60. Άγιος αδιάγνωστος (Ιωάννης ο Πρόδρομος;), 61. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, 62. Άγγελος (Σύμβολο Ευαγγελιστή Ματθαίου), 63. Άγιος Κήρυκος, 64. Κτιστό τέμπλο, σήμερα κατεστραμμένο: Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα ένθρονη (βόρεια κύριας όψης), 65. Κτιστό τέμπλο, σήμερα κατεστραμμένο: Χριστός ένθρονος (νότια κύριας όψης), 66. Άγιος Αντώνιος (πίσω όψη, στη βόρεια πλευρά σύμφωνα και με το σωζόμενο παράδειγμα της Σαρακήνας).

Εικ. 4. Ναός Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
στον Τραχινιάκο, Καντάνου.
Το νοτιο-ανατολικό τυφλό αψίδωμα.

Εικ. 5. Ναός Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
στον Τραχινιάκο, Καντάνου.
Το βορειο-ανατολικό τυφλό αψίδωμα.

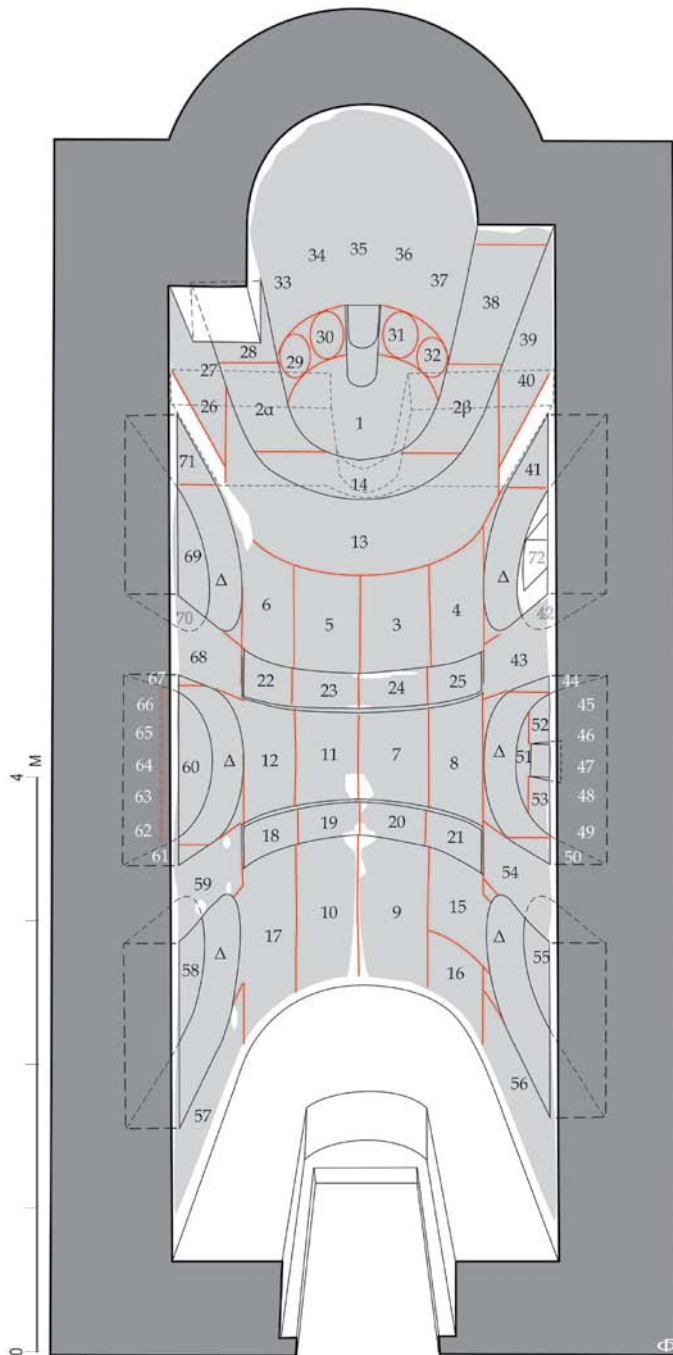
η ανάδειξη του μεταλλίου του Λέοντος (Εικ. 6), που επιτυγχάνεται με την προβεβλημένη κεντρική θέση του, την υπεροχή του μεγέθους και τη διαφοροποίηση χρωματικά του κάμπου στον οποίο προβάλλεται, συνιστά ασφαλώς μια εμφανή πρόθεση των δωρητών να δοθεί πολιτικό μήνυμα, διότι ως γνωστόν ο Λέων εκτός από σύμβολο του Αγίου Ευαγγελιστού Μάρκου συνιστά και το έμβλημα της Βενετικής Δημοκρατίας. Αυτό το στοιχείο σε συνδυασμό και με την προσφώνηση των Βενετών στην κτητορική επιγραφή του γειτονικού ναού του Αρχαγγέλλου Μιχαήλ Καβαλλαρικών (Εικ. 7, αρ. 51) –κατασκευασθέντος μόλις έναν χρόνο πρωτύτερα από τον Θεολόγο Τραχινιάκου, στα 1327-28, έργο και αυτό (ενυπόγραφο) του Παγωμένου¹⁷– ως «των μεγάλων

Εικ. 6. Ναός Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
στον Τραχινιάκο, Καντάνου. Λεπτομέρεια με το
μετάλλιο του Λέοντος (Ευαγγελιστής Μάρκος).

το γεγονός ότι οι δύο, γνωστές τουλάχιστον σε εμάς, περιπτώσεις απεικόνισης των τεσσάρων αυτών ζώων βρίσκονται σε ναούς αφιερωμένους στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο, τον συγγραφέα της Αποκάλυψης.

¹⁷ Η γνώμη της Αγγ. Λυμπεροπούλου σχετικά με τον υπογράφοντα ζωγράφο των Καβαλλαρικών, Ιω(άννη) διαφοροποιείται, άνευ επαρκούς και τεκμηριωμένου λόγου, από την επικρατούσα, ορθή άποψη της έρευνας περί της ταύτισης αυτού με τον Παγωμένο (Angeliki Lymbelou 2006, *The Church of the Archangel Michael at Kavalariana*, London, 219).

Εικ. 7. Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στα Καβαλλαριανά Καντάνου (σχέδιο Γ. Φουστέρης).

1. Ιησούς Χριστός ο Παντοκράτωρ,
2. Ευαγγελισμός: α: Γαβριήλ β: Θεοτόκος, 3. Υπαπαντή,
4. Βάπτιση, 5. Μεταμόρφωση,
6. Έγερση Λαζάρου, 7. Βαϊοφόρος,
8. Προδοσία, 9. Ελκόμενος,
10. Επιτάφιος Θρήνος,
11. Ανάσταση, 12. Λίθος,
13. Ανάληψη, 14. Φιλοξενία του Αβραάμ, 15. Σύναξη των Ασωμάτων,
16. Το εν Χώναις Θαύμα, 17. Ιησούς του Ναυή και η κατάληψη της Ιεριχούς, 18. Αγία Μαρίνα, 19. Άγιος Προκόπιος, 20. Άγιος Μάμας,
21. Αδιάγνωστη αγία μάρτυς (Φωτεινή, Βαρβάρα;), 22. Προφήτης Αββακούμ, 23. Προφήτης Σολομών, 24. Προφήτης Δαυίδ, 25. Προφήτης Δανιήλ, 26. Άγιος Πολύκαρπος, 27. Άγιος Ελευθέριος, 28. Άγιος Στέφανος ο πρωτομάρτυς, 29. Άγιος Βλάσιος, 30. Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας, 31. Άγιος Σίλβεστρος, 32. Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων, 33. Άγιος Αθανάσιος, 34. Άγιος Βασίλειος, 35. Μελισμός, 36. Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, 37. Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, 38. Άγιος Ρωμανός ο μελωδός, 39. Άγιος Κύριλλος Κρήτης, 40. Άγιος Τίτος. 41. Άγιος Παντελεήμων, 42. Αδιάγνωστος Ιεράρχης (;), 43. Άγιος Κωνσταντίνος, 44. Κτητόρισα, 45. Κτη-

τόρισα μικρή, 46. Κτήτωρ Μανουήλ Μελισσοουργός, 47. Κτήτωρ Νικήτας Σιδέρης, 48. Κτητόρισα, 49. Κτήτωρ, 50. Κτητόρισα, 51. Κτητορική επιγραφή, 52. Αρχάγγελος Μιχαήλ, 53. Αρχάγγελος Γαβριήλ, 54. Άγιος Ιωάννης Ερημίτης, 55. Άγιος Δημήτριος έφιππος, 56. Αγία Κυριακή, 57. Αγία Σοφία, 58. Άγιος Γεώργιος έφιππος, 59. Άγιος Φώτιος, 60. Αρχάγγελος Μιχαήλ, 61. Κτήτωρ Γεώργιος, 62. Κτήτωρ, 63. Κτήτωρ, 64. Κτήτωρ, 65. Κτήτωρ, 66. Κτήτωρ, 67. Κτήτωρ, 68. Άγιος Νικόλαος, 69. Αρχάγγελος Γαβριήλ, 70. Άγιος Κοσμάς, 71. Άγιος Δαμιανός, 72. Παράσταση Δέησης (σήμερα κατεστραμμένη), 73. Κτιστό τέμπλο (σήμερα μερικώς αποκατεστημένο): Αρχάγγελος Μιχαήλ. Αγνοούμε την ακριβή του θέση, 74. Κτιστό τέμπλο (σήμερα μερικώς αποκατεστημένο): Άγιος Αντώνιος. Αγνοούμε την ακριβή του θέση, 75. Κτιστό τέμπλο (σήμερα μερικώς αποκατεστημένο): Φυλλοφόρος σταυρός.

καὶ ἀφεντῶν ἡμῶν Βενετικῶν» (Gerola 1932, 453, αρ. 28), δεν αφήνουν πολλά περιθώρια αμφισβήτησης του φιλοβενετικού φρονήματος των γενών, που συνοικούν κατά κώμας στην περιοχή της Καντάνου.

Με βάση τα προλεχθέντα ο Τραχινιάκος συνιστά έναν από τους οικισμούς που συγκροτούνται με πρωτοβουλία της βενετικής διοίκησης στο πλαίσιο των προσπαθειών της να κερδίσει την εμπιστοσύνη των επαναστατημένων ντόπιων, ικανοποιώντας σειρά αιτημάτων τους, αναβαθμίζοντας το κοινωνικό τους status, παραχωρώντας τους γη, προκειμένου να τους καταστήσει φίλα προσκείμενους και συμμάχους. Συχνά δε αυτό συμβαίνει και εις βάρος ακόμη και των ίδιων των Βενετών φεουδαρχών.¹⁸ Με λίγα λόγια φαίνεται ότι η Βενετική Διοίκηση προκειμένου να καταστέλλει, ή μάλλον να προλαμβάνει τις επαναστάσεις, πέραν από τις μεθόδους ερήμωσης που μας είναι γνωστές ακολούθησε και τη μέθοδο «διασποράς»-μετακίνησης «νομιμοφρόνων» γηγενών ορθοδόξων πληθυσμών. Μάλιστα πάντοτε σύμφωνα με το παράδειγμα του Τραχινιάκου φαίνεται ότι οι τόποι που επιλέγονται προς εγκατάσταση των φιλοβενετικών αυτών πληθυσμών βρίσκονται κοντά σε εν δυνάμει επαναστατικές εστίες και μια τέτοια εστία συνιστούσε και η περιοχή του Σελίνου.

Η παραπάνω προσέγγιση έμμεσα δίνει απαντήσεις και στον προβληματισμό που ετέθη αρχικώς σχετικά με την παρατηρούμενη οικιστική ανάπτυξη σε αυτήν ακριβώς την περιοχή από τον 14ο αιώνα και εξής. Η ερμηνεία του φαινομένου δεν μπορεί να αιτιολογηθεί κατά τη γνώμη μας επαρκώς μόνο με την αναγωγή αυτών των οικισμών σε μια προγενέστερη εποχή. Πιστεύουμε ότι σημαντική για την περαιτέρω ανάπτυξη και οργάνωση της υπαίθρου ήταν αναμφίβολα η συμβολή της βενετικής πολιτικής και διοίκησης, στην οποία οφείλεται η δημιουργία ab novo οικισμών, όπως θα συνέβη και στην περίπτωση του Τραχινιάκου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μιχάλης Γ. Ανδριανάκης (2014), «Ο ναός της Παναγίας στην Πατσώ Αμαρίου», *Ευμάτιος Φιλοκάλης, Ανάδειξη βυζαντινών μνημείων Κρήτης και Κύπρου*, Ρέθυμνο, 59-74.
- Μανώλης Γ. Ανδρουλιδάκης (2000), «Ορθές Μυλοποτάμου. Τοπωνυμική θεώρηση», *Τα Κρητικά Τοπωνύμια, Διήμερο Επιστημονικό Συνέδριο, Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998, Πρακτικά*, τ. Α΄, Ρέθυμνο, 23-28.
- Χαράλαμπος Γάσπαρης (1997), *Η γη και οι αγρότες στη μεσαιωνική Κρήτη 13ος-14ος αιώνας*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών.
- Χαράλαμπος Γάσπαρης (2004), *Catastici feudorum Crete: Catasticum Sexterii Dorsoduri 1227-1418*, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Πηγές 6.

¹⁸ Από την Συνθήκη του 1299 μαθαίνουμε ότι εξαιτίας των προβλεπομένων παραχωρήσεων σε γηγενείς Κρητικούς, πολλοί Βενετοί φεουδάρχες έχασαν τμήματα φέουδων ή και ολόκληρα φέουδα. Από αυτή τη διαδικασία δεν εξαιρούνταν ούτε οι κτήσεις του Δημοσίου και της Λατινικής Εκκλησίας (Γάσπαρης 2008, 43).

- Χαράλαμπος Γάσπαρης (2008), *Catastici feudorum Crete: Catasticum Chanee 1314-1396*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Πηγές 9.
- Κωνσταντίνος Γιαπιτσόγλου (2011), *Ο ναός της Παναγίας Φανερωμένης στον Άγιο Ιωάννη Μυλοποτάμου*, Ρέθυμνο.
- Θεοδώρα Ιωαννίδου (2016), *Το παρεκκλήσιο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου «στων Τραχινιάκων» Καντάνου, της Επαρχίας Σελίνου, Νομού Χανίων, Συμβολή στο έργο του Κρητικού ζωγράφου Ιω(άννη) Παγωμένου (α΄ μισό 14ου αιώνα)*, τ. Α΄ (Κείμενο) και τ. Β΄ (Παράρτημα, Σχέδια, Πίνακες, Χάρτες), Μεταπτυχιακή, αδημοσίευτη εργασία κατατεθειμένη στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, επιβλέπων καθηγητής: Αθανάσιος Σέμογλου, Θεσσαλονίκη.
- Θεοδώρα Ιωαννίδου (2018), «Διορθώσεις και νέες αναγνώσεις κτητορικών επιγραφών σε ναούς του εργαστηρίου του κρητικού ζωγράφου Ιωάννου Παγωμένου (πρώτο μισό του 14ου αιώνα)», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, τ. ΛΘ΄ (2018), 329-346.
- Κωνσταντίνος Ε. Λασιθιωτάκης (1970), «Εκκλησίες της Δυτικής Κρήτης. Δ΄. Επαρχία Σελίνου, υπ΄ αριθμ. 57-100», *Κρητικά Χρονικά* τ. ΚΒ΄, τχ. 1 (1970), 133-210.
- Κωνσταντίνος Ε. Λασιθιωτάκης (1971), «Εκκλησίες της Δυτικής Κρήτης. Ε΄. Επαρχία Σφακίων, υπ΄ αριθ. 127-141», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΚΓ΄ (1971), 95-177.
- Σταύρος Ν. Μαδεράκης (1995), «Ο άγιος Νικόλαος στην Αργυρούπολη Ρεθύμνης», *Πεπραγμένα του Ζ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Τμήμα Βυζαντινών και Μέσων Χρόνων*, τ. Β2΄ (1995), Ρέθυμνο, 451-492.
- Σταύρος Ν. Μαδεράκης (2000), *Η εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στα Έξω Λακώνια Μεραμπέλλου*, Άγιος Νικόλαος Κρήτης.
- Σταύρος Ν. Μαδεράκης (2003), «Η Δέηση στις εκκλησίες της Κρήτης», *Νέα Χριστιανική Κρήτη*, τ. 22 (2003), 9-150.
- Σταύρος Ν. Μαδεράκης (2008), «Βυζαντινή Τέχνη της Κρήτης. Θέματα προς συζήτηση, μελέτη και ερμηνεία. Μέρος Α΄: Η μελέτη της Βυζαντινής Τέχνης της Κρήτης μέχρι σήμερα. Τρόποι ερμηνείας της», *Νέα Χριστιανική Κρήτη*, τ. 27 (2008), 151-266.
- Κωνσταντίνος Δ. Μέρτζιος (1949), «Η Συνθήκη Ενετών-Καλλέργη και οι συνοδεύοντες αυτήν κατάλογοι», *Κρητικά Χρονικά*, τ. Γ΄, τχ. 2 (Μάιος-Αύγουστος 1949), 262-292.
- Ερρίκος Μοάτσος (1974), «Αι αρχοντικά οικογένειαι του Ρεθύμνου επί Βενετοκρατίας», *Πεπραγμένα του Γ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971)*, Ρέθυμνο, Δήμος Ρεθύμνης, 207-221.
- Στέφανος Α. Ξανθουδίδης (1902), «Συνθήκη μεταξύ της Ενετικής Δημοκρατίας και Αλεξίου Καλλιέργου», *Αθηνά*, τ. 14, τχ. 1 (1902), 283-331.
- Στέργιος Γ. Σπανάκης (1969), *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ. V, Ηράκλειο.
- Στέργιος Γ. Σπανάκης (1974), *Κρήτη. Β΄ Δυτική Κρήτη, Τουρισμός – Ιστορία – Αρχαιολογία*, Ηράκλειο.
- Στέργιος Γ. Σπανάκης (1991), *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων, Εγκυκλοπαίδεια Ιστορίας-Αρχαιολογίας-Διοίκησης και πληθυσμιακής ανάπτυξης (Μητρώων των οικισμών)*, τ. Β΄, Ηράκλειο.
- Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής (1967), «Νέα στοιχεία σχετικά με την εκκλησιαστική ιστορία της Βενετοκρατούμενης Κρήτης (13ος-17ος αι.) από ανέκδοτα βενετικά έγγραφα», *Ελληνικά* 20 (1967), 42-106.
- Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής (1985), «Κατάστιχο εκκλησιών και μοναστηριών του Κοινού» (1248-1548), *Συμβολή στη μελέτη των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, «Δωδώνη», Παράρτημα αρ. 23.

- Δημήτρης Τσουγκαράκης (1991), «Παρατηρήσεις στο χαρακτήρα των οικισμών της Βυζαντινής Κρήτης», *Πεπραγμένα του ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β΄, Χανιά, Φιλολογικός Σύλλογος Χανίων «ο Χρυσόστομος», 591-619.
- Δημήτρης Τσουγκαράκης & Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη (2004), «Ανέκδοτα χαράγματα και επιγραφές από ναούς και μονές της Κρήτης. Μέρος Β΄», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 7 (2004), 143-207.
- Francesco Barozzi (2004), *Descrittione dell'isola di Creta (Περιγραφή της Κρήτης) 1577/8, Μια Γεωγραφική και Αρχαιολογική περιγραφή της Κρήτης στα χρόνια της Αναγέννησης*, Στέφανος Κακλαμάνης (Εισαγωγή, έκδοση κειμένου, σχόλια και απόδοση στα ελληνικά), Σειρά: Βενετικές πηγές της Κρητικής ιστορίας, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Paul Faure (1982), «Villes et villages de la Crète occidentale. Listes inédites (1577-1644)», *Κρητολογία*, τχ. 14-15 (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1982), 77-104.
- Giuseppe Gerola (1932), *Monumenti Veneti nell'Isola di Creta*, IV, Venezia, R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti.
- Giuseppe Gerola, Στέργιος Σπανάκης (1993): Giuseppe Gerola, *Βενετικά μνημεία της Κρήτης (Εκκλησίες)*, Στέργιος Γ. Σπανάκης (μτφρ.), Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Σύνδεσμος τοπικών Ενώσεων, Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης.
- Theodora Ioannidou (2016), "Founding Inscriptions in Churches painted by the Workshop of the Cretan Painter Pagōménos [1st half of the 14th c.]: Corrections and new Readings", Dejan Dželebdžić, Stanoje Bojanin (eds.), *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies Belgrade, 22-27 August 2016, Thematic sessions of free communications*, Belgrade, 130-131. [Ηλεκτρονική έκδοση: <http://www.byzinst-sasa.rs/eng/online-editions/>]
- Robert Pashley (1837), *Travels in Crete, Volume II*, London.
- Ioannis Spatharakis (2015), *Byzantine Wall Paintings of Crete, Volume IV: Agios Basileios Province*, Leiden.